NOI REZULTATE ALE CERCETĂRII ARHITECTURII DE LEMN ÎN JUDEŢUL SĂLAJ

IOANA CRISTACHE PANAIT şi arh. MARINEL DAIA

Studiul bisericilor de lemn din judeţul Sălaj[1], întocmit cu cinci ani în urmă împreună cu arh. I. Scheletti, prezenta 64 de lăcaşuri, dintre care mai mult de jumătate erau rezultatul cercetărilor noastre. Cu tot numărul important al bisericilor de lemn în fiinţă în peisajul Sălajului, autorii au însoţit concluziile materialului cu convingerea: *„că, vor mai fi puse în valoare şi alte biserici de lemn din Sălaj, astăzi necunoscute"*[2]. Cercetările efectuate în anii ce au urmat publicării acestui material au prilejuit adeverirea convingerii noastre prin aflarea a opt preţioase lăcaşuri de lemn a căror prezentare ne-a preocupat în materialul de faţă. Şase dintre acestea se află într-o frumoasă zonă de dealuri molcome, ce tind spre Someş, iar celelalte sînt situate pe Valea Brîglezului, la Solomon şi Bezded.

La adăpostul unor copaci, ce-i proteguiesc semeaţa bătrîneţe, se află biserica de lemn din Şoimuşeni. De plan dreptunghiular, cu absida decroşată poligonală cu cinci laturi, lăcaşul are acoperirea interioară realizată dintr-un tavan drept la pronaos, o boltă semicirculară în naos, retrasă de la perete pe o bîrnă, iar bolta absidei, asemănătoare, se termină pe est cu un timpan racordat cu pereţii printr-o suprafaţă uşor înclinată. Sistemul acesta îl regăsim la majoritatea celorlalte biserici.

Cu o siluetă de o rară supleţe, turnul clopotniţă de peste pronaos, cu fleşă înaltă, sporeşte armonia creată de un acoperiş cu pante mari şi pereţii scunzi, ce abia se ivesc din boschetele gardului viu. Clopotniţa cu deschideri dreptunghiulare, originară din Podişul someşan, ne aminteşte turnul clopotniţă al bisericii din Calna (jud. Cluj), datată de inscripţie în 1671. Sătenii din Şoimuşeni păstrează despre biserica lor tradiţia că din începuturi a fost învelită cu paie, tradiţie confirmată de cosoroaba ce păstrează urmele sistemului unei astfel de învelitori.

Consolele cu ciopliturі se prelungesc pînă la cea de-a doua bîrnă de jos, bîrnă decorată pe latura sud cu brîul „în frînghie". Consolele de la Şoimuşeni, întîlnite şi la Poarta Sălajului (jud. Sălaj), Berindu şi Sumurduc (jud. Cluj), Iclănzel (jud. Mureş), sînt dovada unei vechi tradiţii în executarea consolelor, la care s-a renunţat cu vremea, datorită modificărilor survenite în dimensiunile bisericilor de lemn.

Dacă umeraşii, ce dau forma semicirculară intrării[3] de pe latura sud, amintesc ancadramentul bisericii vechi din al XV-lea veac de la Lupşa (jud. Alba), decorul cu trei rînduri de „frînghie" îl prefaţează pe cel al bisericii, din 1643, de la Zimbor (jud. Sălaj)[4].

Urmele unei inscripţii, săpate pe o bîrnă de pe latura sud, în grafia primei jumătăţi a sec. al XVIII-lea, amintesc o reparaţie a lăcaşului, iar inscripţia de deasupra intrării în naos, se referă numai la pictarea din 1863, dată după care au fost tăiate micile ferestre ale lăcaşului.

Elementele constructive, ca şi faptul că ne aflăm în faţa celui mai mic lăcaş de lemn cunoscut pînă acum (8,85×3,60), pledează pentru datarea în sec. al XVI-lea, a frumoasei biserici de lemn din Şoimuşeni, aşa cum de altfel s-a păstrat şi în tradiţie[5].

Înfăţişarea actuală a bisericii de lemn din Husia, tencuită exterior şi interior, constituie rezultatul unor importante intervenţii ce i s-au adus în 1815[6].

Înscriindu-se în aceeaşi formă de plan cu cea de la Şoimuşeni, biserica de lemn de la Husia, care atinge împreună cu traveea adăugată în sec. al XIX-lea, în lungimea naosului, dimensiunile de 11×5 m., lasă să se întrevadă că ne aflăm de fapt în faţa unui lăcaş străvechi, ai cărui pereţi slăbiţi de veacuri, au primit ca sprijin contraforturi de zidărie. Arcul transversal, cioplit cu „frînghie" şi profile, al vechiului naos, aparţine sistemului decorării bolţilor, anterior secolului al XVIII-lea[7]. Elementul cel mai important, pe care l-am adus parţial la lumină din stratul gros de tencuială, îl constituie ancadramentul uşii de intrare aflat pe latura de sud. Reprezentarea, în partea superioară a acestuia a tipului „istoric" al lui Isus[8], transmite un important ecou sculptural medieval dînd ancadramentului valoare de unicat[9]. Imaginea lui Isus încadrată de un arc „în frînghie" şi delimitată de o linie frîntă, însoţită de două păsări, simbol al sufletelor mîntuite, se apropie de cea reprezentată pe portalul, din prima fază, al bisericii romano-catolice din Alba Iulia[10], portal a cărei curioasă prezenţă şi execuţie V. Vătăşianu le atribuia vreunui meşter lombard.

Restaurarea bisericii de lemn din Husia, care va aduce, desigur, la lumină şi alte elemente preţioase, va repune în legitime drepturi unul dintre cele mai importante exemplare ale arhitecturii noastre populare.

Biserica de lemn din Poeniţa, atestată de conscripţia lui Bucov din 1760—1762[11], a fost înălţată înainte de mijlocul sec. al XVIII-lea. Prezentînd aceeaşi formă de plan, dreptunghiulară cu absida decroşată, poligonală cu cinci laturi, biserica din Poeniţa are o clopotniţă ce aminteşte eleganţa celei de la Şoimuşeni, făcîndu-ne să regretăm că a fost acoperită cu tablă. Plastica faţadei de vest este întregită de un pridvor îngust, cu stîlpi şi umeraşi ciopliţi[12]. După cum menţionează inscripţia de deasupra intrării în naos, pictura, expresivă şi într-o vie tonalitate coloristică, a fost executată, ca şi la Şoimuşeni, în anul 1863[13].

---

[1] Ioana Cristache Panait, arh. Ion Scheletti, *Bisericile de lemn din Sălaj*, „BMI", XL, 1/1971, p. 31—40.

[2] *Ibidem*, p. 40.

[3] Tradiţia ancadramentelor cu umeraşi o mai surprindem la biserica din al XVII-lea veac de la Strugureni (jud. Bistriţa-Năsăud), la biserica Sf. Nicolae din Reghin (jud. Mureş), precum şi la poarta veche, din 1755, a bisericii din Surduc (jud. Cluj).

[4] Ioana Cristache Panait, arh. Ion Scheletti, *op. cit.* p. 32, 40.

[5] Zona a mai păstrat şi alte biserici de lemn din acelaşi secol, ca cea din Topliţa (monument istoric), cf. Kadar Jozsef, *Szolnok Doboka Varmeghye monographiaja*, VI, Dej, 1904, p. 553.

[6] Dată considerată ca moment al înălţării bisericii, cf. Stoica D. Lazăr, *Schiţa monografică a Sălajului*, Şimleu Silvaniei, 1908, p. 250.

[7] Ioana Cristache Panait, Ion Scheletti, *Bisericile de lemn din jud. Bistriţa-Năsăud*, Comunicare la sesiunea DMIA, 1974.

[8] V. Vătăşianu, *Istoria artei europene*, vol. I, Ed. Did. şi Ped., Buc., 1967, p. 102.

[9] Reprezentarea lui Isus în sculptura ancadramentelor o mai aflăm, într-o formă izolată, pe intradosul uşii de intrare al bisericii de lemn din Borzeşti, jud. Maramureş.

[10] V. Vătăşianu, *Istoria artelor plastice în România*, Ed. Meridiane, vol. I, Buc., 1968, p. 133—134, fig. 122.

[11] V. Ciobanu, *Statistica românilor ardeleni din anii 1760—1762*, „An. Inst. de Ist. Naţ.", III, Cluj, 1926, p. 671.

[12] Ancadramentul uşii de intrare, de pe vest, are partea superioară decorată cu ciopliturі descrescînde, în genul consolelor.

[13] Acelaşi an este înscris pe prestolul de piatră, semn că lăcaşul a primit atunci mai multe înnoiri.

https://biblioteca-digitala.ro

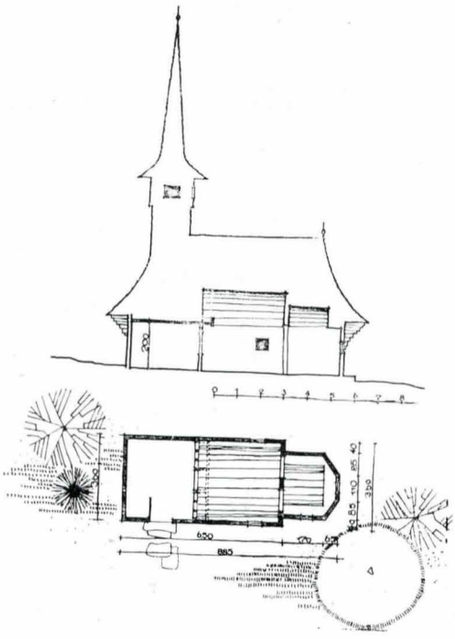

1

4

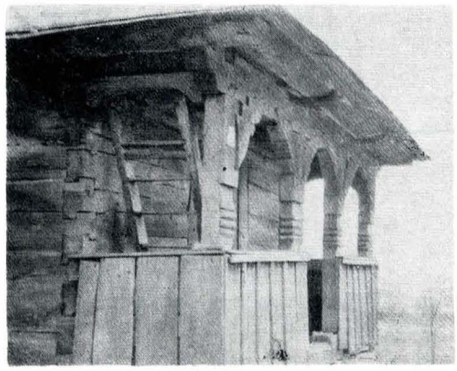

7

Fig. 1, 2, 3. — Biserica din Şoimuşeni: plan, vedere dinspre vest şi detaliu console

Fig. 4, 5. — Biserica din Husia: vedere dinspre sud-est şi plan

Fig. 6, 7. — Biserica din Poienița: vedere dinspre vest şi pridvorul

Fig. 8, 9. — Biserica din Solomon: vedere dinspre nord-vest şi detaliu pictură din pronaos

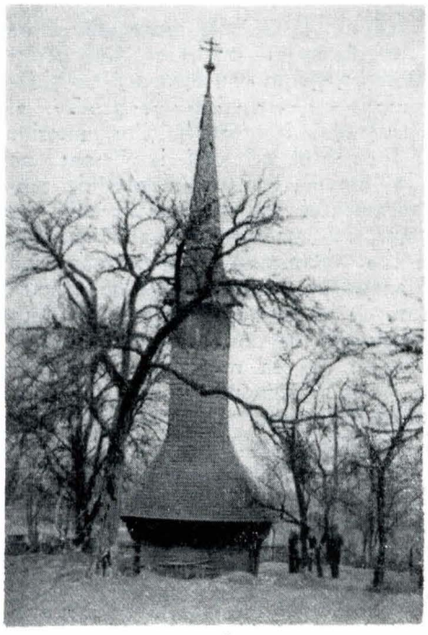

2

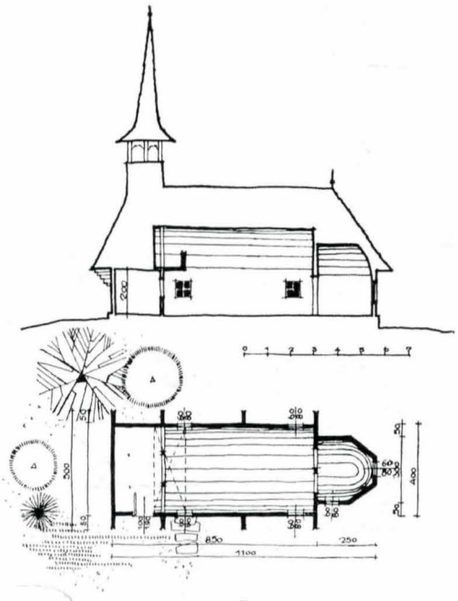

5

8

3

6

9

https://biblioteca-digitala.ro

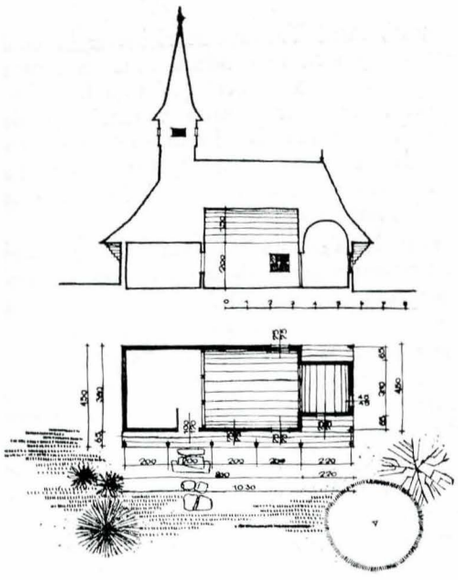

10

15

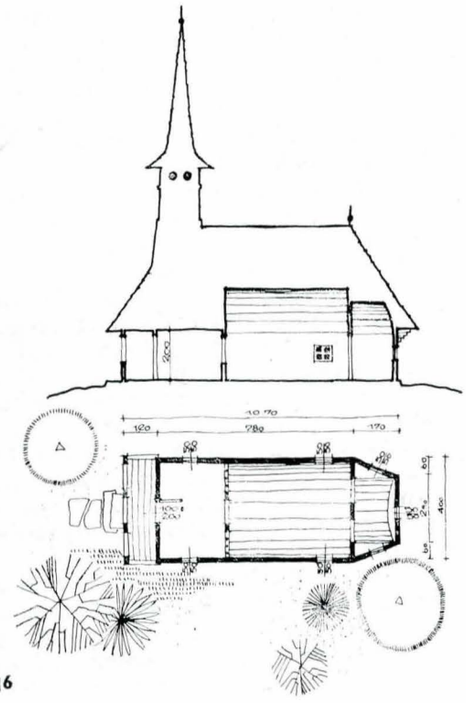

16

11

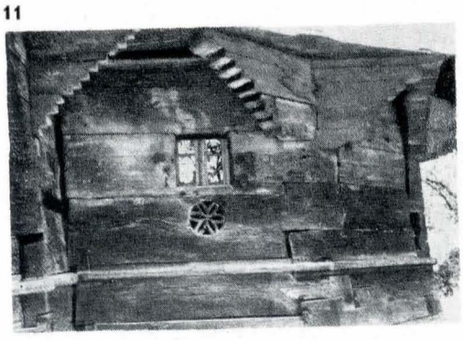

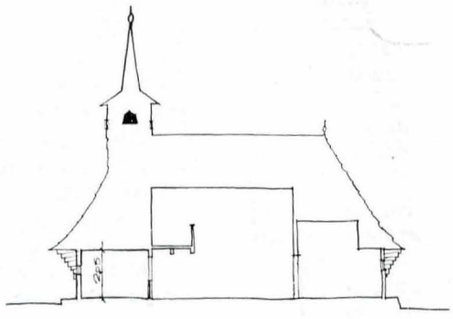

18

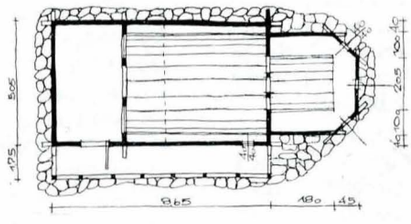

17

Fig. 10. — Biserica din Turbuța

Fig. 11—14. — Biserica din Vădurele: detaliu absidă, ancadrament, plan și vedere dinspre nord.

Fig. 15, 16 — Biserica din Piroșa: vedere dinspre sud-vest și plan

Fig. 17, 18. — Biserica din Bezded: plan și prispă

13

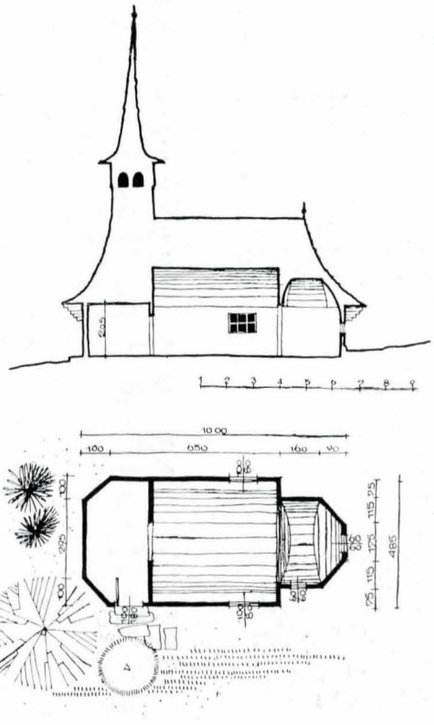

14

12

https://biblioteca-digitala.ro

La Solomon, pe Valea Brîglezului, biserica de lemn este așezată pe unul dintre cele mai înalte dealuri, ca un punct de strajă asupra satului ce se risipește pe vale. De plan dreptunghiular cu absida decroșată, poligonală cu cinci laturi, lăcașul din al XVIII-lea veac prezintă unele particularități în ceea ce privește executarea acoperirii interiorului. Bolta semicilindrică a naosului primește o supraînălțare prin intermediul a trei bîrne înclinate[14], sugerînd parcă sistemul de supraînălțare al bolților maramureșene, iar bolta semicilindrică a absidei se racordează cu pereții de est prin intermediul a patru fîșii curbe.

Supraînălțarea bolții contribuie la realizarea unui frumos acoperiș, cu pante mari, deasupra pronaosului fiind amplasată o clopotniță scundă, cu foișor și coif.

Ancadramentul de pe latura sud este decorat, într-o veche tradiție, cu trei chenare de cioplituri geometrice. Dacă momentul împodobirii cu pictură al bisericii, 1845, îl aflam menționat în altar, numele zugravului, Iosif Perșo, paroh al Elciului, îl presupunem, mai ales, după decorația florală pe care harnicul zugrav a presărat-o din belșug într-un număr important de lăcașuri, în răstimp de o jumătate de veac[15].

Drumul la Bezded este greu de străbătut, dar cînd ajungi la troița de hotar a „Răstignirii" știi că satul este aproape și că meșteșugul lemnului a fost o artă prin partea locului.

Biserica de lemn din Bezded a fost aflată de noi cu puțin înainte de a se fi împlinit gîndul, prea puțin ascuns al unor localnici fără respect față de moștenirea culturală a poporului nostru, de a fi dărîmată, după ce va fi gata lăcașul de zidărie înălțat la distanța de 1 m. Surprindem, astfel, unul dintre procesele cele mai frecvente ce au dus la dispariția multor lăcașuri de lemn, proces petrecut aidoma și cu vechile case românești.

Biserica înfățișează același plan cu cele anterior prezentate, plan întîlnit în toate zonele țării, un dreptunghi cu absida decroșată poligonală cu cinci laturi[16].

Consolele cioplite în două-trei bîrne masive, acoperișul de șiță, pe conturul bisericii, conferă monumentului calități artistice indiscutabile. Prispa, de pe latura sud, sculptată cu motive geometrice și înflorată cu cuie de lemn, se alătură celor deja cunoscute de la Brebi, Derșida și Păușa (jud. Sălaj)[17]. Ancadramentul ușii de intrare de pe latura sud, ca și cel dintre naos și pronaos, decorate cu multe chenare geometrice, dar și cu vrejuri de viță cu struguri, ne îndreaptă gîndul, prin marea lor asemănare cu ancadramentul de la Brebi, la iscusiții meșteri Breazu și Borzan Ionuț, ale căror nume au fost săpate, în 1759, în lemnul de la Brebi[18].

O frumoasă și interesantă decorație pictată, din păcate necruțată de ploi, întregește valoarea artistică a bisericii din Bezded și completează, totodată, cunoștințele despre activitatea unuia dintre cei mai talentați zugravi sălăjeni, Ion Pop din Romănași[19]. Scena intitulată sugestiv „Cătana și moartea", așternută pe peretele de sud al pronaosului, constituie un manifest social viguros împotriva prinderii la oaste a românilor de către cătanele austriece. Inscripția de pe latura de nord a naosului, coroborată cu cea înscrisă pe vechile icoane împărătești[20], arată că lăcașul de lemn din Bezded a fost construit și decorat în anii 1754—1759[21].

Biserica de lemn din Piroșa, așezată într-o zonă de dealuri pe care mai întîlnim unele din vechile troițe, înfățișează planul de veche tradiție, al unui dreptunghi cu absida poligonală, nedecroșată, cu trei laturi. Ca și celelalte șapte exemplare, cunoscute deja în județul Sălaj[22], lăcașul din Piroșa este databil în sec. al XVII-lea, cel mai tîrziu la începutul celui următor[23], înnoirile aduse în sec. XVIII și XIX, nemodificîndu-i structura[24]. Pe fațada de vest a bisericii regăsim, ca și la Poenița, un prîdvor, cu stîlpi masivi, ciopliți cu dibăcie[25].

În apropierea Jiboului, satul Turbuța se risipește la poale de dealuri. De la Someș o potecă te conduce pînă în dîmbul bisericii de lemn. De dimensiuni mici (10,30×4,50 m), modesta construcție din lemn poartă peste veacuri modelul străvechiului lăcaș din Villa Olahalis Torbicza[26], de plan dreptunghiular, cu absida decroșată, pătrată, formă de plan conservată la adăpostul văilor sălăjene, ca și în cele mai izolate așezări din restul Transilvaniei[27].

Merită să menționăm la Turbuța[28] forma rară a rezolvării bolții altarului, printr-un semicilindru cu axul perpendicular pe axul boltirii naosului, în felul tratării pronaosului bisericii de schit de la Mănăstioara, jud. Suceava[29].

Biserica de la Turbuța a fost pictată în 1816 (după o inscripție din altar), iar iconografia și redarea inscripțiilor în limbile latină, română, maghiară ne indică drept autori pe zugravii de la Fodora (Sălaj)[30].

Doar biserica dăltuită de Horea la Cizer (aflată astăzi în Muzeul etnografic al Transilvaniei de la Hoia, jud. Cluj) constituia pînă acum mărturia prezenței odinioară, pe plaiurile sălăjene[31], a tipului de plan întîlnit pe întreaga arie de formare a poporului nostru, a unui dreptunghi cu absida decroșată poligonală, avînd și partea de apus tot poligonală[32].

Prin biserica de la Vădurele, adăugăm o nouă mărturie din Sălaj, document viu ale cărui începuturi coboară pînă în sec. al XVI-lea, reamintindu-ne biserica de lemn din Ceaba (jud. Cluj), din 1560, mistuită de zidurile bisericii noi, pe la 1940[33].

Afirmația referitoare la vechimea bisericii din Vădurele se întemeiază pe dimensiunile sale (10,00×4,85 m), pe ancadramentul cu umeraș și două rînduri de crestături geometrice, în genul celui de la Șoimușeni, pe brîul „frînghie" de pe bîrna a doua de jos, pe realizarea consolelor cioplite, ca și pe elementul străvechi al golului circular cu trafor, de pe latura de sud a absidei[34]. Mai putem aduce în sprijin și inscripția, roasă de vremi, de pe o bîrnă a peretelui sud, din care s-a mai putut descifra: *„s-au pod (it) această . . .* 1708". Decorația pictată, în 1832, la Vădurele înscrie printre zugravii transilvăneni din al XIX-lea veac și pe Rus Macavei.

În fața acestei biserici gîndim la mulțimea lăcașurilor de lemn care, spre deosebire de Vădurele, nu au mai apucat zilele conservării și valorificării lor. Anume cuvinte ale lui N. Iorga, justificînd insistențele sale din 1914, pentru o statistică *„pînă la ultima bisericuță de sat"*, ne stăruie în minte; *„. . . străinii se uimesc doar de cîteva biserici văzute din fugă — aprecia marele istoric — ce ar fi dacă ar avea noțiunea întreagă a acestui tezaur"*[35].

---

[14] În Sălaj, la biserica din Racîș, s-a mai constatat folosirea unui sistem de înălțare a bolții naosului, cf. I. Cristache Panait, arh. Ion Scheletti, *op. cit.*, p. 40.

[15] Ioana Cristache Panait, arh. I. Scheletti, *op. cit.*, p. 40. În picturile păstrate, inscripția îl atestă prima oară la Dragu, în 1809.

[16] Naosul este acoperit cu o boltă semicilindrică retrasă pe bîrne, iar bolta semicilindrică a absidei, retrasă pe suprafețe plane, se încheie, pe latura de est, cu un timpan.

[17] Ioana Cristache Panait, arh. Ion Scheletti, *op. cit.*, p. 39.

[18] *Ibidem*, p. 34—40. Motivul vrejului cu struguri îl mai regăsim la ancadramentul de la Horoatu Cehului din 1747—1749.

[19] *Ibidem*, p. 40.

[20] Datate 1759 și așezate la exterior pe peretele sud.

[21] Kadar Jozsef indică anul 1784, cf. *op. cit.*, vol. II, Dej, 1900, p. 197—198; iar *Șematismul de la Gherla*, 1914, p. 75, dă ca an al construcției 1795.

[22] Ioana Cristache Panait, arh. Ion Scheletti, *op. cit.*, p. 36.

[23] În acest sens pledează și dimensiunile sale de 10,70 ×4 m.

[24] Kadar Jozsef spune că biserica din Piroșa s-a construit în 1868 (cf. *op. cit.*, p. 457). Inscripția din 1862 arată că atunci biserica s-a renovat, fapt ce denotă, în acest caz superficialitatea cercetărilor autorului.

[25] Peste vechea pictură s-a suprapus o alta nouă, în 1971.

[26] Satul este atestat sub acest nume în 1387, cf. Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. II, Ed. Acad., Buc., 1968, p. 207.

[27] Ioana Cristache Panait, Ion Scheletti, *op. cit.*, p. 36.

[28] Ancadramentul bisericii se află astupat cu scînduri.

[29] Ioana Cristache Panait, arh. Titu Elian, *Bisericile de lemn din Moldova*, „BMI", XLI, 2 1972, p. 51.

[30] Lazăr Tocaciu și Biro Lajos, de la Orghiz, cf. Ioana Cristache Panait, arh. Ion Scheletti, *op. cit.*, p. 40.

[31] Ioana Cristache Panait, Ion Scheletti, *op. cit.*, p. 36.

[32] Ioana Cristache Panait, Titu Elian, *op. cit.*, p. 45; Eugenia Greceanu, *Tipologia bisericilor de lemn din zona centrală a Transilvaniei, Monumente Istorice, Studii și lucrări de restaurare*, Buc., 1969, p. 40—41; Radu Crețeanu, *Bisericile de lemn din Muntenia*, Ed. Meridiane, Buc., 1968, p. 11—13.

[33] Kadar Jozsef, *op. cit.*, II, Dej, 1900, p. 334; At. Popa, *Biserica veche din Ceaba (jud. Someș)*, în „An. Com. Mon. Ist. Trans. pe 1929", Cluj, 1930, p. 366—384; Timișoara, 1942, p. 4—5.

[34] Element întîlnit și în arhitectura veche de zid, uneori prezentînd aceleași forme; cf. Eugenia Greceanu, *Influența gotică în arhitectura bisericilor românești de zid din Transilvania*, în „S.C.I.A., Arta plastică", tom. 18, 1/1971, p. 46—49.

[35] N. Iorga, *Ce este un monument istoric*, „An. Com. Mon. Ist. pe 1914." Buc., 1915, p. 138.

https://biblioteca-digitala.ro